

ЕЛВИРА ДИЈАНА

ТРАГОВИ РУСКЕ КУЛТУРЕ У ИНТЕЛЕКТУАЛНОЈ ДЕЛАТНОСТИ ПАЛЕСТИНЦА ХАЛИЛА БАЈДАСА

Почетком XIX века Европа је почела да доминира арапским земљама и муслиманска друштва су се нашла суочена и не тако ретко у судару са новим културама. Прво велико освајање земље арапског говорног подручја било је француско освајање Алжира (1830), након чега је уследило запоседање од стране странаца великог дела територија северне Африке. Само неколико земаља Машрека које су остале под Отоманским царством избегло је ову политику, као што су Палестина, сиријско-либански регион Билад ал-Шам (Велика Сирија), Ирак и део Арапског полуострва.

Присуство страних сила је тако постало константа у већини арапских земаља. Често су се економско-политички интереси на штету арапских земаља скривали иза очигледних верских циљева. На пример, цар Русије је себе сматрао природним заштитником свих хришћанских православних заједница света, а самим тим и оних који су биле присутне у Палестини. Из тог разлога, користећи занемарљивост коју је османска политика показивала према својим територијама, цар Александар III је 1882. године дао подстицај за оснивање Царског православног друштва Палестине. Главна намера Друштва била је да заштити ходочаснике који су путовали из Русије у Свету земљу, путовање које је у то време трајало неколико седмица, у изузетно тешким условима, а били су потребни и они који су говорили арапски или су пак разумели руски. Овоме треба додати и чињеницу да је Русија желела да заштити интересе Руске православне цркве од њеног грчког православног ривала и других православних хришћанских цркава. Тако је Русија финан-

сирала изградњу разних верских објеката, болница и школа у Светој земљи.¹

Поред интереса разних врста које је Русија могла да има осим религиозних, оно што нас у овом контексту интересује јесте да се, ненамерно, историја московских школа у Палестини испреплетала са историјом арапске културне ренесансе, тзв. *nahge* управо у току тих година, с обзиром на то да су неки од ученика тих школа били предодређени да постану главни интелектуалци арапске културе у XX веку. Културна веза између Русије и арапских региона остварена је пре свега захваљујући школском систему усвојеном у московским институцијама који, за разлику од оног наметнутог у школама које су основале колонијалне силе или верске мисије, није имао за циљ да поништи арапско-муслимански идентитет староседелца. Напротив, да би привукле арапске хришћанске ученике, школе Царског православног друштва стављале су велики нагласак на промоцију како руске, тако и арапске књижевности. На тај начин се с једне стране усађивала љубав према руском језику и култури; са друге стране пак подвлачио се значај арапског културног наслеђа. Стога су се, такође, с једне стране, представљале арапској публици угледне личности руске културе, као што су Достојевски, Пушкин, Гогољ, Мусоргски, Чајковски, Репин, Суриков и многи други. С друге стране, међутим, недостатак уџбеника довео је до подучавања арапског језика кроз песмарицу египатског песника и мистика Ибн ал-Фарида (1182–1235). Ова политика је несумњиво представљала највећу заслугу московских школа и резултат је био да ученици више од сто школа које је Друштво организовало и које су биле основане између Палестине и Велике Сирије, нису били само хришћани-православни Арапи већ и арапски муслимани, сунити, али и други. Другим речима, руска култура деловала је дословно као лепак у региону који је јуче, као и данас, био поткопан пошастима верске фрагментације, како у хришћанској тако и у муслиманској сфери.

Један од првих ученика московске школе у Назарету био је Халил Бајдас (1874/5–1949), који се сматра аутором првог палестинског романа *ал-Вариј* (*Наследник*) из 1921. године. Овде нас, међутим, не занима толико његова улога књижевника, колико улога преводиоца и новинара. Њему се приписују преводи на арапски Пушкина, Достојевског, Толстоја, али и западних дела преведених на арапски посредством руског језика. У ствари, руски је,

---

¹ В.: А. Hine, „The Influence of Russian Literature in Two Twentieth Century Arabic Periodicals”, *Erasmus Edition*, Issue 1 (December 2010), 3ss., и на интернету: <http://arts.monash.edu.au/publications/eras/edition-12/articles/hine.pdf>

у неким случајевима, постао мост између дела изворно написаних на енглеском, француском или пак италијанском и арапских превода тих истих дела. На тај начин су били начињени преводи италијанског писца Емилија Салгарија и енглеске списатељице и песникиње Мери Корели, на пример. Бајдас, наиме, није читао енглески и стога је врло вероватно да је превод Корелијевог романа *Temporal Power* на арапски настао управо на основу руске верзије дела коју је начинила З. Н. Журавскаја, и које се појавило на тржишту осам година пре Бајдасовог арапског превода.²

Као новинар, Бајдас је 1908. године у Хајфи основао часопис *ал-Нафаис (Драгоцености)* који је, уз успоне и падове, излазио до 1923. Часопис, прво недељник, затим месечник, временом је додао придев *ал-асрија* („савремене“) с намером да експлицитно укаже на његову везу са савременошћу и модерношћу, и тако је постао *ал-Нафаис ал-асрија*. Већина чланака објављених у часопису су углавном били анонимни преводи руских књижевних дела. У овом свом избору Бајдас је гајио више од једне намере: прва је била књижевне природе. У ствари, желео је да арапским читаоцима представи жанр приповетке који је, по његовом мишљењу, већ достигао зрелост стила и садржаја у руској књижевности, а који је, с друге стране, недостајао арапској књижевности, тада још увек везана за традиционалне жанрове и стилове. Друго, Бајдас је, као и већина арапских писаца тог времена, замишљао руску књижевност као могуће „образовно“ оруђе за Арапе, кроз које је требало да се прошири визија живота и да се пренесу неке вредности којих је руско друштво тада већ било свесно, као што су политички и национални идентитет. Другим речима, по многим арапским писцима, руска књижевност је била у стању да допринесе напретку арапског народа, предлажући, с једне стране, кратке и једноставне наративне заплете и, стога, погодне за арапску јавност, која још није била навикла на сложене наративе; са друге стране, нудећи садржаје који су иза привидне забаве прикривали ону педагошку и „образовну“ намеру коју су арапски аутори придавали писању, или уметности уопште. Да би постигао ове циљеве, Бајдас није имао проблема да манипулише текстом који је преводио по својој вољи,

како не би дозволио читаоцу да разликује које су странице писане његовом руком, а које су резултат превода. Често би од оригиналног романа остао само приближан општи заплет, толико да се и

---

² В.: S. Dan Scoville, *The Agency of the Translator: Khalil Baydas' Literary Translations*, University of Michigan, 2012 (Diss.), 126 и даље; доступно на линку: http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/96110/spensco_1.pdf?sequence=1.

сам Бајдас понекад осећао у позицији да мора да оправдава свој превод.³

Стога су промене изворног дела, а што је као тадашња књижевна пракса позната под називом *џарџама би-џасаруф*, у Бајдасовим преводима, као и у преводима његових савременика, имале две сврхе: да олакшају наративну текстуру и да постигну дидактичку сврху. Пример нуди први превод на арапски који је направио Бајдас и који се појавио у бејрутским новинама *ал-Манар* 1898. године: Пушкинова *Ибнај ал-Кубџан*, тј. *Кајџанова кћи*. Овде је Бајдас, као што је то био обичај тадашњих преводилаца, дао арапска имена позитивним јунацима задржавајући, наравно, изворну наративну радњу. Тиме их је приближио арапским читаоцима који су осећали вредности које преносе они ликови који су се звали као њихови суграђани. Оставио је, међутим, имена негативних ликова на изворном језику, тј. на руском, једноставно их транслитерујући арапским писмом. Тако је, кад год би се ова имена појављивала у преведеном тексту, аутор подсећао читаоца да су ти ликови странци, носиоци негативних културних вредности. Ова „културна дистанца” посебно је присутна код женских протагониста: Бајдас је, на пример, задржао руско име Марија, иако постоји арапски облик Маријам, или је пак остављао надимак којим је млада жена била означена у дотичном руском делу. То је стога што је страном име додељено жени оправдавало њену слободу понашања и мишљења, што је, међутим, могло да изгледа неприкладно за жену са арапским именом.⁴

У области руске књижевности, овај је часопис посветио посебан простор Толстоју, представљајући га пре као *фајласуфа*, тј. филозофа него као *кајџиба*, тј. писца. У ствари, помињу се неколика дела, која у то време нису била доступна на арапском језику, а која говоре о Толстојевој књижевној делатности, с обзиром да циљ није био да се анализира књижевна вредност чувеног руског аутора, већ да се истакну аспекти његове моралне и филозофске мисли, а које су могле послужити као подстицај за напредак арапског народа. Овде је Бајдас, као и остали његови савременици, подвукао Толстојеву блискост са маргинализованим класама, његову посвећеност борби против друштвених неједнакости и жељу

³ I. Camera d'Afflitto, *Letteratura araba contemporanea dalla nahdah a oggi*, Carocci, Roma 2007, 76–77: „in modo da non consentire al lettore di distinguere quali fossero le pagine scritte di suo pugno e quali il frutto di traduzione. Spesso del romanzo originale non rimaneva che un'approssimativa trama generale, tanto che lo stesso Baydas si sentiva a volte nelle condizioni di dover giustificare il suo operato.”

⁴ О анализи овог Бајдасовог превода, в. Dan Scoville, нав. дело, 87–125.

да се образовање прошири на све. Ови елементи су дубоко утицали на пажњу арапских читалаца, приближавајући Толстојеву наративу проблемима арапског друштва тог времена.

Дах солидарности који су арапски писци уочили у руској култури наглашен је 1917. године, која је забележила историјску прекретницу како за руски тако и за арапски народ. У ствари, вреди запамтити да Балфурова декларација датира из 1917. године, којој је претходио Сајкс-Пикотов споразум из 1916. године, а што је представљало историјске премисе за оно што ће касније постати нерешено палестинско питање. Штавише, управо је пад руског цара донео историјску промену за арапски народ, изневши на видело тајне преговоре које је Велика Британија одржавала са Француском на штету Арапа.

После 1917, часопис *ал-Нафаис ал-асрија* објавио је још једног руског аутора, овај пут Максима Горког, који је, према Бајдасу, стајао на истом нивоу као и Толстој, због своје борбе против незнања и тираније те подршке коју је пружао сељачким класама. Такође је часопис објављивао и анонимне преводе у гротескном и апсурдном стилу, који су веома подсећали на Гогољеве приче.

Вреди напоменути да, управо кроз руску књижевност, Бајдасов часопис има и заслуге што је допринео еманципацији арапских жена, подржавајући битку коју је већ водио Египћанин Касим Амин (1865–1908) са својом књигом *Тахрир ал-мара (Ослобођење жене, 1899)* и наставио Тунижанин ал-Тахир ал-Хадад (1899–1935) у делу *Имрајџуна фил-шарија вал-мужџама (Наџа жена у исламском праву и друштву, 1930)*. То се догодило објављивањем у часопису неколико превода које су са руског начиниле бивше ученице Московског женског института Бејт Жала.

Када је 1923. године часопис *ал-Нафаис ал-асрија* престао да излази из штампе, појавио се нови часопис *ал-Иха (Брајсџиво)*. Његов оснивач, Салим Кубаин (рођен 1870) био је, као и Бајдас, студент московског института у Назарету, али је његов пут био другачији од Бајдасовог. Салим Кубаин је, у ствари, био приморан да се склони у Египат због сукоба са Османским царством. У Каиру је 1924. објавио први број *ал-Иха*. Преписка коју је водио са познатим руским оријенталистом Игнатијем Јулијановичем Крачковским (1883–1951) била је кључна за успех часописа: проучавалац персијског, арапског и турског језика, Крачковски је имао контакте са бројним великанима арапске културе тог времена, као што су били Таха Хусаин (1889–1973) и Михаил Нуајма (1889–1988). Крачковски је редовно слао руске часописе, романе и друге ствари у Каиро, из којих је Кубаин бирао одломке да их преведе на арапски и понуди својим читаоцима. Кроз преводе који су се појавили у

ал-Иху, арапској јавности су представљени значајни руски писци попут Тургењева и Чехова, иако је за Толстоја увек било резервисано довољно простора.

У ствари, Толстој је и даље био онај руски аутор за којег су Арапи показивали посебно интересовање, чак и након његове смрти. Међу многим арапским интелектуалцима који су имали контакт са њим, треба истаћи шеика Мухамада Ајада ал-Тантавија (1810–1861), још једне арапске личности блиско повезане са руском културом. Рођен у једном селу близу града Танта, ал-Тантави се потом преселио у Каиро, где је уписао универзитет ал-Азхар. Године 1828, са само 18 година, почео је да предаје на Универзитету ал-Азхар и на овом месту је био десет година. Године 1840, уз одобрење цара Александра II, позван је да предаје курсеве арапског језика на Универзитету у Санкт Петербургу, ондашњој престоници царске Русије. Мухамад Али (1769–1849), тадашњи краљ-намесник Египта, у складу са својом политиком отворености према страним културама, прихватио је захтев и послао младог шеика у Русију. Путовање је било веома мукотрпно: из Каира је ал-Тантави стигао до Александрије и одатле, пролазећи кроз Смирну и Истанбул, кренуо је паробродом према Црном мору до украјинског града Одесе. Одатле је потом кренуо на север ка Санкт Петербургу. У ствари, од три и по месеца путовања два месеца је провео у карантину у Истанбулу и Одеси, пошто је у Египату у то време владала епидемија бубонске куге.

У Русији су га топло примили оријенталисти и студенти, јер је био први арапски учитељ који је тамо стигао да предаје свој језик Русима. У ствари, предавао је курсеве арапског језика на Факултету за оријенталне језике Универзитета у Санкт Петербургу, а касније и арапско-муслиманску историју. Предавао је на руском и француском, а ученици су му били Руси, Немци и Финци, од којих су неки били предодређени да постану потом будуће дипломате. Његова академска делатност била је веома цењена и добио је бројне руске награде, ордене и признања. Због болести је био приморан да се повуче и преминуо је у 51. години у Санкт Петербургу, где је и сахрањен.

Током свог боравка у Русији саставио је први уџбеник арапске граматике на руском језику. Његово главно дело остаје извештај о његовом десетогодишњем боравку у Русији (1840–1850), *Тухфат ал-азкија би-ахбар билад а-Русија (Инџелиџенини људи као раритет у весџима о Русији)*. Књига нуди детаљну слику царске Русије, историју царства, културу и навике руског народа. Ово дело, које по свом жанру припада путописним извештајима, подсећа на много познатије египатско дело *Тахлис ал-ибриз фи џалхис Бариз*

(*Пречишћавање злати у њариском комџендијуму*, 1834), резултат четворогодишњег боравка аутора Рифе Рафија а-Тахтавија (1801–1873) у Француској. Ипак, иако спадају у исти жанр, а-Тантави се ограђује од дела свог сународника јер позитивно приказује Русе, не изражавајући резерве према неким њиховим навикама, као што је опијање, које, свакако, нису блиске муслиманској култури. Ово је веома похвално када се упореди са а-Тахтавијевим понекад веома неповерљивим описима француских обичаја и традиције. Штавише, а-Тантави показује евидентну менталну и интелектуалну отвореност према културним разликама које су постојале између Руса, Османлија и Египћана. Можда је видео сличност између Русије и Египта у њиховим процесима модернизације: Петар Велики (1672–1725), у Русији почетком XVIII века, и Мухамад Али у Египту почетком XIX века, апсорбовали су француску науку и савремену војну тактику и применили је на своју земљу.⁵

Кад је реч опет о Толстоју, са њим је тих година у преписци био и египатски шеик Мухамад Абду (1849–1905), творац и промотер арапског панисламизма, заједно са Жамалом ал-Дином ал-Афханијем (1839–1897). Либанац Амин а-Рихани (1876–1940), један од експонената арапске емиграционе књижевности у Америци, познате под именом *агаб ал-махжар*, био је међу првима који му је посветио чланак 1898. године. Египћанин Мустафа Лутфи ал-Манфалути (1876–1924), један од најпознатијих писаца и преводилаца првих година XX века, послао му је отворено писмо 1910. Арапско интересовање за Толстоја, међутим, није спасило великог руског писца од оштре критике, природно усмерене према њему као „друштвеном реформатору” а не као књижевнику. Либанац Журжи Зајдан (1861–1914), оснивач у Каиру, 1892. године, престижног књижевног часописа *ал-Хилал (Полумесеци)*, посветио је Толстоју чланак у свом часопису, у којем га је оштро критиковао. Зајдан је, заправо, оценио Толстоја као идеалистичког сањара, чија су решења која је руски писац предлагао за сукобе друштва била утопистичка,

јер се не заснивају на реалној процени човека и његових потреба већ на идеализованој слици људског бића за које је Толстој оценио да је способно да се одрекне сопствених себичних интереса и да ради за добро заједнице, када за то постоје услови, само зато што није знао који су инстинкти који су га заиста покретали као и његови најинтимнији пориви.⁶

⁵ Susa Kudsieh, *Shaykh Muhammad 'Ayyad al-Tantawi's Journey to Tsarist Russia (1840–1850)*, доступно на линку <https://www.bu.edu/will/suha-kudsieh/>.

⁶ M. Avino, *L'Occidente nella cultura araba*, Jouvence, Roma 2002, 106: „Perché non si basano sulla valutazione realistica dell'uomo e dei suoi bisogni, bensì

Штавише, за Зајдана, као и за многе либералне интелектуалце тог периода, „Толстојев социјализам био је не само неизводљив већ и потпуно штетан”, с обзиром на то да је друштвена себичност, по њиховом мишљењу, била неопходно оруђе да се омогући опстанак најјачих и најспособнијих, уништавајући слабе. Друштвена себичност је стога била од примарне важности за стварање бољег друштва сачињеног од људи који су били снажни телом и духом.

На основу изложене анализе присуства руске културе и литературе у арапском свету, види се колико је дубока слога циљева, менталитета и намера између руске и арапске културе и како је њихова традиција одувек делила љубав према књижевности, својој и туђој.

Превела с италијанског
Персида Лазаревих ди Ђакомо

---

su un'immagine idealizzata dell'essere umano, che Tolstoj giudicò capace di rinunciare ai propri egoistici interessi e lavorare per il bene della collettività, allorché ve ne siano le condizioni, solo perché ignorava quali fossero gli istinti da cui è veramente mosso e i suoi più intimi impulsi.”